

УДК 811.14

МЕТАФОРА У ДАВНЬОГРЕЦЬКІЙ МУЗИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Лазер-Паньків Олеся Василівна,

канд. філол. наук, доц.,

Гриценко Аліна Анатоліївна,

студ.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті досліджується метафоричний компонент у давньогрецькій музичній термінології. Виділяються типи метафоричного та метафорико-метонімічного перенесення, які стали основою творення давньогрецьких музичних термінів. Описано лексичні одиниці, які внаслідок метафоризації отримали спеціальні значення у давньогрецькій музичній термінології.

Ключові слова: музична термінологія, метафора, види метафор, метафорико-метонімічне перенесення.

Розуміння термінології, засноване на вивченні семантики певного слова (терміна), дозволяє виявити в структурі значення лексеми семантичні компоненти, які відповідають за її зв'язок з історією та культурою того чи іншого етносу. Музична термінологія – одна з найважливіших складових культури, зокрема, музичної, оскільки вона, будучи одночасно і її продуктом, і інструментом, відбиває суть і виявляє глибинні взаємозв'язки культурних традицій. Адже термінологія є не тільки частиною мови, але одночасно і повідомленням про культуру. Відтак, дослідження особливостей метафоричної номінації у давньогрецькій музичній термінології набуває особливої **актуальності**.

Метою дослідження було на основі семантичного аналізу давньогрецької музичної термінології виокремити типи метафоричного перенесення, які використовувалися давніми еллінами при творенні музичної термінології.

Матеріалом дослідження стала давньогрецька музична термінологія (159 одиниць), а саме лексика на позначення музичних інструментів та їх частин, видів музичних творів, найменування співаків та музик за родом діяльності, видів музичної діяльності (співу, гри на інструменті, складання пісень тощо), а також термінологія музичної теорії та естетики, вибрана методом суцільної вибірки зі словника давньогрецької мови Й. Х. Дворецького [Дворецкий 1958].

Як зазначає В. Н. Прохорова, "метафора – це завжди порівняння, здебільшого приховане" [Прохорова 1996, 41]. Переосмислене (вторинне) значення зіставляється з буквальним на основі певної внутрішньої форми, що лежить в основі порівняння. У цьому і полягає суть метафори: властивості того, про що йде мова, проглядаються через властивості того, чийм іменем воно позначається [Телия 1988, 173–203]. Таким чином метафора не лише формує уявлення про об'єкт, а й зумовлює спосіб та стиль мислення про нього [Арутюнова 1990, 5–32].

Здатність метафори синтезувати конкретне й абстрактне, гіпотетичне й реальне, образно представляти як реальні відчутні об'єкти, так і невидимі й навіть неіснуючі, робить її одним із найбільш поширених засобів номінації.

Шляхом метафоричної номінації термінізуються загальнозживані слова літературної мови, пов'язані з життям та побутом людей. Семантичний аналіз давньогрецьких музичних термінів дозволяє виокремити типи метафоризації залежно від джерела (донорської сфери).

Як показує семантичний аналіз давньогрецької музичної термінології, при її творенні найбільш активно у якості донорської використовується предметна сфера (лексика на позначення артефактів, об'єктів неживої природи, предметів побуту). В основі такої метафори лежить, як правило, зовнішня або функціональна схожість предметів повсякденного використання з музичними інструментами або їх частинами.

Значна кількість термінів-метафор утворена в результаті метафоризації загальноживаної лексики на позначення предметів побуту, спорядження, наприклад, *κοτύλη ἢ чаша; котила* (міра рідин та сипучих тіл); *κιμвали, тарілки*; *κύμβαλον τό кимвал* (музичний інструмент, що використовувався в культових обрядах) (< *κύμβη ἢ чаша*); *φορβεῖά ἢ недоуздок*; (у флейтистів) *шкіряний мундштук для послаблення звуку*; *κῆλον τό древко стріли; стріла; звук*. На позначення корпусу ліри або підставки під струни використовується лексема *ἄντυξ ἢ*, первісне значення якої – *оправа; перила колісниць; кузов колісниць*.

Деякі давньогрецькі музичні терміни утворені шляхом звуження значення загальноживаної лексики, що використовується на позначення предметів побуту. Так, лексеми *ἔντεα τά та ὄργανον τό* у якості музичних термінів використовуються у значенні *музичний інструмент*; їх первинні значення – *зброя, спорядження, обладунки та зняряддя, інструмент, прилад* відповідно.

Серед музичних термінів, в основі яких лежить біоморфна метафора, можна виділити наступні групи:

1. Музичні терміни, утворені шляхом метафоричного вживання соматизмів. До них належать терміни з кореневою морфемою *νευρ-* (*νεῦρον τό сухожилля; волокно; струна; νεῦριον, τό маленька або тонка струна; νευρολάλος 2 з волокнами, що говорять* (тобто *співучий*); *παρνευρίζομαι бути погано натягнутим, погано звучати*) та *χορδ-* (наприклад, *χορδή ἢ кишка; ковбаса; струна, χορδοτόνον τό кілок для підтягування струн, ὀλιγοχορδία ἢ малострунність, πολυχορδία ἢ багатострунність, συχορδία ἢ гармонійність, τετραχορδον τό тетрахорд* (чотириструнний музичний інструмент); *διάпазон у два з половиною тони* тощо). Для позначення певних відтінків у звучанні використовуються терміни *χρόα ἢ тембр та χρωμα τό хроматизм*, первинне значення яких *поверхня тіла, шкіра; колір* (ця внутрішня форма зберігається також у терміні *χρωματισμός ὁ хроматизм*).

2. Музичні терміни, в основі яких лежить зоометафора, тобто метафоричне використання номінацій тварин та частин їх тіла: *μυρμηκία ἢ трелі, рулади, фіоритури* (< *μύρμηξ ὁ мураха*); *χέλυς ἢ черепаха; ліра* (спочатку виготовлялась з панциру черепахи). Лексема *κέρας τό*, основне значення якої *ріг* (частина тіла тварини), вживається на позначення духового інструмента – *ріг, ріжок*, як і *κεράτιον τό ріжок*. Зооморфна метафора, яка лежить в основі термінів *διάζευξις ἢ неспівпадіння; дисонанс та τετραχορδον διεζευγμένον розділовий тетрахорд* (*перший звук якого нижче, ніж останній іншого тетрахорду*), стає зрозумілою лише при аналізі їх внутрішньої форми: *διάζευξις ἢ та διεζευγμένον* походять від *διαζεύγνυμι розпрямити; розділяти, відділяти; відділятися; розлучатись*, що, в свою чергу, утворене від *ζεύγος τό парна упряжка* (*биків, коней тощо*).

Просторово-часова метафоризація – вербалізація певних явищ у категоріях простору та часу – відбувається при утворенні термінів ἀναβολή ή *музичний вступ* (перв. *наступ; сходження, підйом, шлях вверх*), ἐγκλίνω *модулювати* (перв. *відхилити, нахилити, згинати, повертати, звертати*), διάστημα τό *інтервал* (перв. *відстань, проміжок, довжина, тривалість*), δίεσις ή *інтервал у чверть тону* (перв. *випускання, звільнення*), διαπασῶν ή / διὰ πασῶν (sc. χορδῶν) *всеструнний (восьмиструнний) інтервал, октава* (досл. *через усі струни*), κορυφαῖος ὁ *керівник хору* (< *κορυφαῖος 3 верхній, крайній*). Лексема ὑπερβολαῖος ὁ *верхній тон в гаммі з чотирьох або п'яти тетраходів* є дериватом від ὑπερβολή ή *перехід, проходження; перевал; верх, вищий ступінь*.

В основі деяких музичних термінів лежить "соціальна" метафора, до якої зараховуємо використання у якості музичних термінів лексики на позначення суспільних станів, соціальних процесів (νόμος ὁ *лад, наспів, мелодія* (перв. *звичай, законположення, закон*), ἀγωγή ή *система, лад* (перв. *ведення, керівництво, управління*), ἀρμονία ή *стрій, лад, стрункість, гармонія* (перв. *зв'язок; встановлення, порядок; злагодженість*), а також ἀρμονική ή *вчення про гармонію, теорію музики; ἀρμονικός 3 той, що розуміється на законах гармонії (тобто в музиці); гармонійний; присвячений музиці*) та суспільного положення, соціального статусу, професії людини (ἐλατήρ ὁ *той, хто брязкає* (перв. *погонич, візниця, весляр, метальник*), κομάρχιος νόμος ὁ *комархичний наспів* (один з музичних ладів) < κομάρχιος ὁ *комарх, сільський староста*).

Значна кількість давньогрецьких музичних термінів утворені внаслідок метафорико-метонімічної вторинної номінації.

В основі численних музичних термінів з кореневою морфемою μουσ- (зокрема, μουσική ή *музичне мистецтво; музика, какоμουσία ή погана музика, εὐμουσία ή майстерність у співі; музичність, μουσα ή музика; спів, μουσεῖον τό школа музичного мистецтва; спів, хор, μουσικά τά музичні мистецтва; музика, μουσικός ὁ та μουσουργός ὁ / ή музи'ка, μουσουργία ή спів; музика тощо) лежить метафорично-метонімічне використання міфоніма *Муза* (у давньогрецькій міфології Музи (αἱ μουσαι) – богині поезії, мистецтв і наук).*

Деякі музичні терміни, які позначають музичні твори або дійства, були утворені шляхом метафорико-метонімічного вживання імен давньогрецьких богів, на честь яких писалися ці музичні твори, зокрема, бога рослинності, виноградарства, виноробства, продуктивних сил природи та натхнення Вакха (Βακχέβακχον, що використовується у вислові Βακχέβακχον ᾄσαι *заспівати гімн Вакху* (який починається словами "Βάκχε, Βάκχε") та ἰακχος ὁ *гімн на честь Іакха (Вакха)*, первинне значення якого – *крик, воання, оплакування*); бога шлюбу Гіменея (ὕμεναῖος ὁ *гіменей, весільна пісня* (яку виконували, супроводжуючи наречену до оселі нареченого); *весілля; ὕμεναῖοσ співати весільну пісню; одружуватись*). Гімн богові Аполлону, покровителю мистецтв, проводирю хору Муз (за що його називали Μουσηγέτης *Мусагет*) називається ἱηπαίηων ὁ *той, кого кличуть вигуком "іη παῖάν!" або "іη παῖών!"*.

Нерідко в основі музичного терміна – метафорико-метонімічне вживання лексеми на позначення місця виконання чи події, під час якої виконується той чи інший музичний твір: *θάλαμος* ó *епіталама*, *шлюбна пісня* (перв. *(окрема) кімната, шлюбна кімната, святилище*), *κομμός* ó *жалобна пісня* – *коммос* (перв. *биття себе в груди на знак жалоби* < *κόπτω бити, ударяти, штовхати*), *ἐμβατήριοι ῥυθμοί* *військові пісні*, що співались під час походів, маршів (< *ἐμβατεύω входить, вступати, приходить*).

Основою деяких музичних термінів стали прецедентні антропоніми – імена видатних музик: наприклад, музичний лад *κεῖον* (*κρηῖον* ó) названий за іменем Кеїона – музики, учня Терпандра, який вважається засновником грецької класичної музики та ліричної поезії).

Сенситивне метафорико-метонімічне перенесення відбувається у більшості випадків на основі фізичних відчуттів людини. Так, на позначення звуку, мелодії та, загалом, музики використовуються терміни *ἄκουσμα τό* та *ἄκροατα τό*, первісне значення яких – *почуте, те що сприймається на слух*. Таку саму внутрішню форму мають і похідні терміни *ἀκουστικῶς* *акустично* та *ἀκουσμάτιον τό* *пісенька*.

В основі значної кількості термінів, які позначають музичні інструменти, виконувани на них звуки, виконавців тощо, лежить метафорико-метонімічне перенесення на основі суміжності дії, способу її виконання та результату (кінетична метафора).

Первинне значення лексеми *ψάλλω* *смикати; рвати*, яка як музичний термін вживається у значенні *грати на музичному інструменті; грати; співати*, зберігається у семантичній структурі численних музичних термінів, пов'язаних зі струнними інструментами, таких як *ψάλμα τό* *музичний твір, пісня* (для струнного інструмента), *ψαλμός* ó *звуки ліри, спів*; *ἀντιψάλλω* *супроводжувати на струнному інструменті*; *ψαλληγενής* 2 *народжений для брязкання на лірі*; *ψαλτήριον τό* *псалтерій* (струнний музичний інструмент); *ψάλτης* ó / *ψάλτρια* *ή* *псалт* (музика, що грає на струнному інструменті).

Коренева морфема *τυπτ-* (< *τύπτω бити; колоти*) стала основою для утворення назви музичного інструмента *τύμπανον τό* *барабан, бубни*, а також численних дериватів: *τυμπανοειδής* 2 *той, що має форму барабана*; *τυμπανιστής* ó *барабанистик*; *τυμπανίστρια* *ή* *барабанищиця*; *τυμπανισμός* ó *барабанный бій* (вживається метафорично також у значенні *служіння богині Кибелі*, оскільки саме тимпани використовувались під час культового дійства на честь цієї богині).

Лексема *ἀφή* *ή* *туше* (*характер, засіб дотику (також натиску, удару) до клавіш, струн, що впливає на силу і забарвлення звуку*); *дотик* походить від *ἅπτω* *зав'язувати; торкатися*.

Спосіб використання палички, якою били по струнах, став основою для номінації плектра (*πλήκτρον τό* < *πλήττω* *плескати; бити*).

Велику кількість дериватів має лексема *τόνος* ó (*натягнута*) *линва, мотузка, канат* (в музичній теорії – *висота, регістр, тон; тонація, лад*). Етимологічний аналіз дозволяє розкрити внутрішню форму іменника: він утворений від *τείνω* *натягувати, напружувати*, відтак різний *τόνος* ó утворювався, у першу чергу, шляхом натягування струни. Ця семантична ознака присутня також у внутрішній формі числен-

них термінів-дериватів: ἐντείνω *співати; грати* (перв. *натягувати, тягнути, зв'язувати, напружувати, додавати зусиль*), τονικόν τό *цілий тон*, τονιαῖον τό *інтервал в один тон*, δίτονον τό *інтервал у два тони*, ἡμίτονιον τό *півтон* тощо. Морфема тов- входить також до складу деяких назв музичних інструментів та їхніх частин: χορδοτόνον τό *кілок для підтягування струн*; χορδοτόνος 2 з *натягнутими струнами*; τονάριον, τό *дудочка-камертон*.

Отже, як показав семантичний аналіз, при метафоричній номінації у давньогрецькій музичній термінології використовувалися наступні донорські сфери: предметна, біоморфна, часово-просторова та соціальна. Найбільшу продуктивність має предметна сфера. Метафоричне перенесення найчастіше використовується при утворенні термінів на позначення музичних інструментів та їх частин (на основі зовнішньої подібності, зокрема, форми).

Лазер-Паньків О. В., канд. філол. наук, доц., Гриценко А. А., студ.

Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Метафора в древнегреческой музыкальной терминологии

В статье исследуется метафорический компонент в древнегреческой музыкальной терминологии. Выделяются метафорический и метафорически-метонимический типы, ставшие основой образования древнегреческих музыкальных терминов. Описаны лексические единицы, которые вследствие метафоризации получили специальные значения в древнегреческой музыкальной терминологии.

Ключевые слова: музыкальная терминология, метафора, виды метафор, метафорически-метонимический перенос, метонимия.

Lazer-Pan'kiv O. V., Ph. D., Associate Professor, Hrytsenko A. A., Student

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Metaphor in Ancient Greek Musical Terminology

In the article the metaphorical component in Ancient Greek musical terminology is studied. The types of metaphorical and metaphorical-metonymical transfer which became the basement for Ancient Greek musical terms creation are distinguished. The lexemes were described, which owing to the metaphorization gained their special meanings in Ancient Greek musical terminology.

Key words: musical terminology, metaphor, types of metaphor, metaphorical-metonymical transfer, metonymy.

Література:

1. Арутюнова, Н. Д. Метафора и дискурс / Н.Д. Арутюнова // Теория метафоры : сб. ст. [Общ. ред. Н. Д. Арутюновой, М. А. Журиной]. – М. : Прогресс, 1990. – С. 5–32.
2. Дворецкий, И. Х. Древнегреческо-русский словарь : в 2 т. / Иосиф Хананович Дворецкий – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1958.
3. Прохорова, В. Н. Русская терминология (лексико-семантическое образование) / Валентина Николаевна Прохорова – М. : МГУ, 1996. – 126 с.
4. Сагеева, Г. Х. Традиционная терминология татарской музыкальной культуры : семантическая реконструкция / Гульнара Ханифовна Сагеева. – Электронный ресурс. – Режим доступа : URL : <http://www.dissercat.com/content/traditsionnaya-terminologiya-tatarskoi-muzykalnoi-kultury-semanticheskaya-rekonstruktsiya>.
5. Телия, В. Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира / Вероника Николаевна Телия // [В кн. : Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира]. – М. : Наука, 1988. – С. 173–203.

Стаття надійшла до редакції 12.05.14